

PRILOZI ZA BIOGRAFIJU IVANA KUKULJEVIĆA

Vasilije Krestić

Mali broj monografija o ličnostima naučno dobro dokumentovanih karakteriše našu historiografiju, pa nije čudo što je i ličnost Ivana Kukuljevića do danas ostala samo delimično obrađena. Premda je on jedna od najmarkantnijih figura hrvatskog političkog i kulturnog života u XIX veku, podaci o njegovom životu i plodnom radu ili su razbacani u brojnim manjim ili većim člancima i prigodnim sastavima, ili leže u arhivskim dokumentima i čekaju istraživača. Mnogi interesantni detalji iz Kukuljevićeve biografije, koji bi bacili više svetla na njegovu ličnost, nisu obrađeni. Cilj ovog rada je da se na osnovu nekoliko nepoznatih arhivskih podataka donesu novi biografski podaci i iznesu oni događaji koji su u vezi sa poznatom » aferom valcera « iz g. 1862, čiji je začetnik bio Ivan Kukuljević.

U to vreme on je bio veliki župan Zagrebačke županije. Na taj položaj došao je posle sloma apsolutizma i nakon ponovnog uvođenja municipalnog života, a na predlog predsednika Dvorskog dikasterija Ivana Mažuranića. Vest o Kukuljevićevom imenovanju za velikog župana, u političkom pogledu najvažnije županije, nije primljena sa simpatijama. U prvom redu bili su protiv njega aristokrati, koji su sačinjavali jezgro Unionističke stranke.¹ Osim toga, mnogi njegovi prijatelji politički istomišljenici, pristalice kasnije osnovane Samostalne narodne stranke, smatrali su da on nije pogodan za taj položaj. Maksimilijan Prica je, odmah po prijemu vesti o imenovanju velikih župana, pisao Mažuraniću da Kukuljević nema veštine, političkog znanja, hladnokrvnosti i odvažnosti, pa se pitao: »... šta će nam čovjek, koji može više kompromitirati stvar, negoli ju pospiešiti.«² Novoimenovani veliki župan Križevačke županije, Ljudevit Vukotinović, zastupao je isto mišljenje. On je napisao Mažuraniću da bi Kukuljevića postavio za školskog direktora i kraljevskog savetnika, Zidarića za zagrebačkog župana, a na upražnjeno Zidarićevo mesto stavio bi Žigrovića.³ Bilo je gotovo opšte mišljenje da Kukuljević neće biti sposoban da upravlja županijom i da je dospeo na to mesto zahvaljujući stečenom ugledu na književno-istorijskom polju, koje javno mnjenje zna da ceni.⁴

¹ Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Korespondencija I. Mažuranića R. 5844, pismo Lj. Vukotinovića od 9. I 1861.

² Isto, pismo M. Price od 4. I 1861.

³ Isto, pismo Lj. Vukotinovića od 9. I 1861.

⁴ To mišljenje zastupao je i Matija Mrazović, ne ustežući se da ga iznese Kukuljeviću. (*Arhiv grada Varaždina* — dalje: AGV — korespondencija I. Kukuljevića, pismo M. Mrazovića od 15. II 1861, br. 790.)

Surova apsolutistička vlast Aleksandra Bacha doprinela je da već postojeća mržnja prema Nemcima bude još veća i da zahvati sve narodne slojeve.⁵ Uprkos tome, duboki politički razlozi naterali su neke hrvatske političare da se uzdignu iznad svojih osećanja, da uguše i potisnu svoju mržnju prema Nemcima i da o sudbini svoje zemlje pokušaju da odlučuju razumom a ne srcem. Tom malom krugu ljudi pripadao je i Kukuljević. Njihov cilj bio je da budućnost Hrvatske vežu za jaku i nerazdeljenu Austriju, u kojoj bi, pored Nemaca, slovenski element kao najbrojniji igrao važnu ulogu. Takva politika, kao i njeni protagonisti, nije bila popularna, pa je i autoritet, koji je Kukuljević stekao kroz raniju političku i kulturnu delatnost, bio ovim političkim stavom sasvim poljuljan.

Josip Miškatović, jedan od najboljih hrvatskih novinara u drugoj polovini XIX v., u pismu od 9. februara 1862. opisao je Franji Račkom odnos i mržnju Zagrepčana prema Nemcima i njihovo hladno držanje prema Kukuljeviću. U istom pismu on je na sledeći način izneo događaje u vezi sa »afetrom valcera«:

»Javljam Vam iz Zagreba sablazan, koja će... Vas... zanimati i radi povodah i radi osobah, koje su u nju upletene. — Od kako je najnoviji pokret nastao u Hrvatskoj, nastala je i velika mržnja občinstva na vojničтво, koje je... preko mjere oholo... Ova je mržnja tim plodom urodila, da se vojničтво nije nigdje u nikakovu društvu smjelo pokazati. Tako je napokon moralo i Dvoranu ostaviti, jedino zabavljalište viših klasah u Zagrebu. Od to doba postala je dvorana, sve donde njemačka, pravom narodnom, te se nije nitko usudio u njoj njemačkim jezikom progovoriti. Ima u Zagrebu međutim ljudih starijih, po imenu i krinki našinacah, ali u naravi velikih sebičnjakah. te bi rad svoje koristi domovinu i narod lahka srca žrtvovali. Ovim je ljudem bilo vrlo zazorno, što su soldati iz dvorane izagnani; jer im se kćeri i gospoje nisu imale s kim zabavljati, te su uvijek mislili na sgodu i vrijeme, kako bi se vojničтво opet u dvoranu sa slavjem povratilo. Sada gdje se utišala prva uzburkanost i buka politična, pomisliše, evo ove liepe sgode, da izvedu svoju davnu želju. Samo je trebalo prije svega srušiti staro radikalno upraviteljstvo društvah, pak će onda sve ići. Tako se dogodilo uz velike i lukave agitacije: Frigan et consortes dođu na čelo. Novoga ravnateljstva bijaše prva briga, da uvede soldatesku u dvoranu. Zato ode k banu i stane mu pripoviedati, kako je radostan, što se občinstvo izmirilo s vojničtvom, te želi da vojničтво kao i prije dolazi u javno društvo i na građanske zabave. Ban je imao toliko takta, te je odgovorio Friganu, da on kao ban hrvatski nije posebni reprezentant vojničtva, pak da se u te poslove neće mješati i pošalje Frigana k Šputeru, generalu u Zagrebu. Frigan ode k Šputeru i ponovi mu ono, što je banu rekao. Šputeru je to bilo vrlo po volji, u posljednji dakle petak (a ovaj se dan daje zabava, tako zvana tombola igra, njeka vrst lutrije, a uz to se pleše) uniđe sa slavjem vojničтво u osvojenu tvrđavu. Prva je posljedica bila da su se brojevi izvikivali njemačkim jezikom; jer gospoda častnici neumiju hrvatski, a Hrvati njemački umiju. To se jako na žalao dađe domoljubom našim, te im odmah uzme u srcu kipiti. Ovo kipljenje prekipi kad su častnici uzeli plesati valcer, ples davno neviđen u Zagrebu, te sa svih stranah nastane zviždanje i fućkanje. Oficiri pokupe sablje i odu, odakle su došli. Sutradan se raznese glas po Zagrebu da je Kukuljević prvi počeo zviždati. Šputer sazove k sebi štabsoficire i rekne im da je vojnička čast oskrvljena,

⁵ O protunemačkom raspoloženju vidi naš rad: Zagrebačke demonstracije i bekstvo Milana Makanca u Beograd 1862, HZ XV, 1962.

te ju valja oprati. Štabsoficiri poruče Kukuljeviću, da mora izaći na dvoboj, pa neka bira s kojim od štabsoficirah da mejdan dieli. Kukuljević bio lud pa primi poziv i izabere banova ađutanta obrstlajtnanta Vohera. Mejdan se dielio sada u nedjelju, u dvoranskoj sali, iz koje je Kukuljević izneo ranu, ne doduše smrtnu, ali koja će ga dok živ bude spominjati na njegovu ludoriju.⁶

Možete si misliti, kolike odatle buke po Zagrebu, te se o ničem drugom i negovori, nego o tom. Vojništvo je oholo, što je nješto malo Kukuljevićeve krvi opralo njihovo okaljano poštenje, a civilu je žao da je Kukuljevićeva domoljubna krv tak sramotno potekla. Razdraženost je veća nego ikad prije; no posljedicah krupnijih teško da će odavle izaći. Jedno je stalno da se civil već neće valjda za dugo miriti s vojničtvom. Najveća je mržnja na Frigana, te se radi o tom, kako bi ga prisilili da se odrekne načelnništva gradskoga i upraviteljstva dvorane. Kukuljevićev je popularitet poskočio, koji je bio malo ne posve pao, odkako je on, povedši se kao majmun za velikaštvom, počeo kočijašiti i ženu si po Zagrebu vozikati. Svako se je pravedno pitao: Pristoji li se taka stvar Kukuljeviću literatu i tako rekuć reprezentantu domoljubne demokracije? Velikaštvo i mađaronstvo se smijaše veselo nad ovim nesrećnim „parvenu“, a domoljubi osramoćeni škripahu zubima...⁷

O Kukuljevićevom dvoboju nismo uspjeli da pronađemo nekih vesti u savremenoj štampi, premda se o samom događaju u Dvorani i o događajima koji su usledili iza toga, pisalo ne samo u Hrvatskoj, već i u stranoj štampi.⁸

⁶ Direktor zagrebačke policije Schadek je o tom događaju poslao Ministarstvu policije nekoliko izvještaja. Na dan posle izgređa, 8. februara, pisao je da je zabava počela tombolom, iza koje su »sa puno veselja i sloge« odigrane dve igre. Kao treća po redu igranja trebalo je da bude valcer. Pre no što je on počeo, većina civila sa svojim igračicama napustila je salu. Samo osam oficira, sa isto toliko devojaka, počeli su igru, ali ubrzo im se pridružio sudski pripravnik Kovačić sa ćerkom urbarijalnog savetnika Žuvića. Čim su oni počeli igru, na galeriji i u sali došlo je do zviždanja i bučnih protesta što i jedan hrvatski par igra nemačku igru. Zbog toga je muzika prestala, a oficiri su zajedno sa muzičarima, koji su bili iz pešačke pukovnije barona Wimpfena, napustili salu i povukli se u drugi lokal. Igranka u sali nastavljena je tako što je brzo nabavljen jedan fortepiano.

Dalje Schadek javlja da je doznao kako je i Kukuljević zviždao i da mu je zato poručnik korpuskog ađutanta Schram rekao da ga okrivljuju što se on kao dostojanstvenik u tako nešto upušta. Kukuljević mu je odgovorio: »Ako ima nešto da mu kaže, zna gde ga može naći«. Zbog takvog ponašanja, piše Schadek, Kukuljević je pozvat na dvoboj. *Haus-Hof-und Staatsarchiv* Wien. Informations-bureau, Zahl 964 B. M. 1862.)

Dvoboj se održao 9. februara, a kao sekundanti pojavili su se: pukovnik Eduard Erhard, drugi podžupan Zagrebačke županije Mirko Bušić i advokat Albert Ferić. (A. Ivić, Arhivska građa o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima II, Beograd 1931, 230.)

⁷ Arhiv Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (dalje: AJAZiU), korespondencija Račkog, pismo J. Miškatovića od 9. II 1862.

⁸ Sredinom februara 1862. o tome pišu Pester Lloyd, Jövä i dr.

U bogatoj Kukuljevićevoj korespondenciji, koja se nalazi u Arhivu grada Varaždina, našli smo nekih vesti o dvoboju. Izražavajući radost što je Kukuljević prihvatio dvoboj sa »Švabom« i što je time pokazao »da je Hrvat vazda spreman junački se zavojštiti«, književnik Đuro Deželić mu piše da »sviet govori i ne ima krivo, da Vas se je Švaba mislio na neki način riešiti i da je na to išao: ili da Vas osramoti, ako ne primite kao Jakov Ignjatović, ili da Vas kazni, ili čak da se zakoljete, ako primite«. (AGV, korespondencija Ivana Kukuljevića, pismo br. 209.)

Kao veliki župan, Kukuljević je bio dužan da sprovodi često vrlo nepopularne naloge hrvatske Dvorske kancelarije. Da bi u tom uspeo, nije na županijske

Po svoj prilici štampa Narodno-liberalne stranke nije o tome pisala zato što je Kukuljevićev postupak sasvim opravdavala; kao što ćemo videti, neki njeni članovi želeli su da skandal iskoriste u političke svrhe tj. da one vladine pristalice koje su na čelu sa gradonačelnikom Friganom upravljale Dvoranom, tzv. dvoranaše, zbace sa tog položaja i Dvoranu pretvore u svoj političko-kulturni i manifestacioni centar. U tom momentu kad je Kukuljević svoj život stavio na kocku u borbi protiv omraženih Nemaca, oni nisu želeli da mu ma kakvim pisanjem nanesu zlo. Unionisti nisu imali svoj organ i nisu o tome mogli ni pisati. Svojim ponašanjem Kukuljević se kompromitovao, a i izazvao sumnju u iskrene namere one grupe političara kojoj je pripadao i koja je zagovarala sporazum sa vladom, pa u želji da stvar što pre padne u zaborav i zvanična štampa je dvoboj prećutala.

Dok se pred javnošću ćutalo, u potaji se sasvim ozbiljno radilo o Kukuljevićevom smenjivanju. Hrvatskom kancelaru Mažuraniću i banu Šokčeviću bilo je krivo što je Kukuljević, premda najviši dostojanstvenik u županiji, dozvolio da ga ponesu strasti i da proliva krv u borbi protiv Nemaca, sa kojima oni žele sporazum. Viši politički interesi, po mišljenju kancelara i bana, zahtevali su da se Kukuljević liši županske časti. U tom smislu vodila se među njima prepiska i iznalazili se i raniji Kukuljevićevi gresi, zbog kojih ga je trebalo smeniti. Ban je pozvao Kukuljevića i rekao mu »ozbiljno i otvoreno sve njegove dosada kod tolikih prigodah počinjene neskladnosti, napose njegovo sasvim dvojbeno ponašanje od banske konferencije godine 1860. deržane počamši, njegovo vladinim nameram sasvim protivno delovanje na razvitak javnoga mnjenja u pitanjih glede ustavnih naših institucijah, pohlepno povodeenje za popularnostju stranke pretierane⁹ te mirnom i zakonitom razvitku ustavnosti vazda zazorne, i to već od ono doba, kad je on kao veliki župan i kod ustrojenja županije povierene si, i kod početka, kod nastavljenja i kod zaključenja prošloga sabora, i kod svih daljih županijskih skupštinah po dužnosti zvaničnoj i česti imao se vladati kao častnik i dostojanstvenik kraljevski«.¹⁰ Mažuranić je pisao Šokčeviću da je Kukuljević na sednici Zagrebačke županije od 13. marta 1862. održao takav govor koji može da poremeti pravi pojam o položaju velikog župana, njegov delokrug i delokrug Kancelarije. Naročito ga je ljutilo što je Kukuljević rekao da hrvatska Dvorska kancelarija »dobiva zapoviedi od ministarstva«, čime potkopava poverenje prema Kancelariji, koja dobija naređenja samo od cara.¹¹

skupštine pozivao seoske opštine, te su predstavnici seljaka tako bili iz njih odstranjeni i to sve zbog toga što ih je veliki župan držao za oruđa »zanešenjaka«, a njihove govore, zahteve i predloge ocenjivao kao preterane. (*Državni arhiv u Zagrebu* — dalje: DAZ, Predsednički spisi Dvorske kancelarije — [dalje PSDK], 1864. K. CCLXVIII, br. 438.) Takvim odnosom prema seljacima Kukuljević je izazvao njihovu mržnju, koja se jasno vidi iz pisma njegovog prijatelja Mihajla Sabljara, koji mu javlja da je čuo od seljaka da od kad je postao veliki župan nikome neće da se javi i da je na dvoboj sramno prošao. (AGV, korespondencija I. Kukuljevića, pismo M. Sabljara br. 1040.)

⁹ Misli na Narodno-liberalnu stranku.

¹⁰ DAZ, predsednički spisi Namesničkog veća 1862, sv. 8, K. 24, br. 667.

¹¹ Isto, PSDK 1862. K. CCLXII, br. 134. Do prvog nesporazuma i razmimoilaženja između Kukuljevića i Mažuranića došlo je još godinu dana ranije. Naime, 24. januara 1861, pod pritiskom učesnika županijske skupštine održane u Zagrebu,

Optužbe su bile vrlo teške i iz njih se jasno vidi da Kukuljević u toku 1861—63. godine nije bio dosledni pristalica Mažuranićeve politike. Kao veliki župan, on je obnovljeni politički život shvatio na slobodoumniji način od drugih političara bliskih Mažuraniću i nije se strogo pridržavao svih onih »naputaka« koji su se kosili sa autonomnim pravima Hrvatske. Imao je svoje mišljenje i svoje stavove, koji su se po nekim pitanjima unutrašnjeg uređenja Hrvatske više približavali stavovima Narodno-liberalne stranke i bili suprotni načelima one grupe narodnjaka koji će od sredine 1863. raditi na formiranju Samostalne stranke. Premda je želeo sporazum Hrvatske s Bečom a ne s Peštom, zbog čega je i postao Mažuranićev pristalica, nije se u svemu slagao s novom, iako ublaženom formom apsolutizma ministra Schmerlinga.^{11a}

Tvrđenje onih istoričara koji od samog nastajanja Samostalne stranke ubrajaju i Kukuljevića u red njenih vođa sasvim su pogrešne. On je to doista bio tek od kraja 1864. i naročito 1865. Pristajući uz ideju da Hrvatska uđe u realnu uniju s Austrijom a ne s Ugarskom, a imajući u vidu veliku Kukuljevićevu popularnost i nadajući se da će svojim autoritetom podići ugled politici koju je zastupao i da će pridobiti znatan broj pristalica, Mažuranić ga je zato i predložio za velikog župana i predodredio mu jednu od vodećih političkih uloga. Iz već izloženog, a i iz onog što sleduje, vidi se da on tu Mažuranićevu nadu nije opravdao i da su se sumnje Maksimilijana Price i Ljudevita Vukotinovića, da Kukuljević kao veliki župan neće biti sposoban da odgovori svom zahtevu, na svoj način pokazale opravdane. Imajući u vidu da je Kukuljević bio veliki župan u političkom pogledu najvažnije županije i da je potkraj 1864. a naročito 1865. igrao u Samostalnoj stranci pored Mažuranića vodeću ulogu, a ne manje i njegov autoritet i blistavu političku prošlost, mnogi istoričari su iz tih činjenica a ne na osnovu izvora stvar uopštili i pripisali mu vodeću ulogu i u ono vreme kada je po prirodi svog položaja trebalo da je ima, ali je u stvari nije imao.

ne samo da se Kukuljević pokazao spremnim da u izvesnom smislu vrši izmene u carskom patentu o uređenju županija od 16. januara 1861, već je, na veliko iznenađenje Mažuranića o tome sam podstakao raspravu. Zbog toga je po pitanju članova koji treba da budu zastupani na županijskoj skupštini odstupljeno od naputka. Po tvrđenju Kukuljevića, između radikalnih predloga iznetih na skupštini i carskog naputka pronađen je srednji put tj. da sve opštine budu zastupane preko dva člana, a sva inteligencija da ima pravo ličnog učešća. Mažuraniću se ta odluka nije svidela. Plašio se da je to početak one anarhije koja je u to vreme vladala u carskim županijama, pa je, usprkos Kukuljevićevoj molbi da tu odluku ostavi nepromenjenu, tražio od bana da je poništi i da opomene sve velike župane da se strogo pridržavaju carevog naputka. *Isto, 1861. K. CCLVIII, br. 57; Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, korespondencija Ivana Mažuranića, R. 5844 b, pismo od 26. I 1861.*

^{11a} Nezadovoljstvo sa hrvatskom politikom, koju je vodio Mažuranić, Kukuljević nije krio i dosta jasno je to znao i reći. Tako je u pismu od 10. marta 1861. između ostalog pisao Mažuraniću: »Naprama Mađarima ograđivali smo se do sada koliko smo se mogli i znali, ali boga mi u napred teško će biti upućivati narod, da je s time naša sreća skopčana ako s Mađarima držali nebudemo. Jer svaki vidi da će oni ipak prije ili kasnije od vlade više postići sa svojim buntovnim načinom, nego li mi s našimi peticijama i najvećom umjerenostju. Sve se tu pozivlje na Međumurje i Vojvodinu i na uspješno djelovanje ugarskih dostojanstvenikah, dočim mi osim Dikasteria dosad još ništa postigli nismo, već upravo sve protivno našim peticijam. *Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, R. 5844.*

Upravo u ovo vreme, kada se radilo o zbacivanju velikog župana Kukuljevića, Šokčević je nastojao da rehabilituje Ljudevita Gaja, da ga politički aktivira i iskoristi njegovo ime i autoritet u stranačkoj borbi, naravno u korist Samostalne stranke, u prvom redu protiv Strossmayera. Na preporuku bana, Gaj je otputovao u Beč kod carevog ađutanta i dobrog Šokčevićevog prijatelja feldmaršallajtnanta grofa Crennville-a koga »je zamolio za audijenciju kod cara i zatražio položaj velikog župana u Zagrebu.«¹² Međutim, ova kombinacija je propala i uprkos prvobitnoj nameri da, zbog zviždanja u Dvorani i zbog dvoboja, smene Kukuljevića sa položaja velikog župana, kancelar i ban nisu to učinili. Kukuljevićeva stvar privremeno je legla a ponovo je postala predmetom rasprava u aprilu 1864. Tada je bilo pokrenuto pitanje o uzrocima slabog upravljanja u županijama pa se, ne bez razloga, govorilo da je i Kukuljeviću došao kraj. Bilo je opšte mišljenje da je Zagrebačka županija u administrativnom pogledu najslabija i sva krivica bacana je na Kukuljevića. Mažuranić je bio spreman da ga smeni i u dopisu od 5. jula 1864. predložio to Šokčeviću. Poznajući pravo stanje u županijama Šokčević je zaključio da nije svemu kriv Kukuljević, već nesposobno činovništvo koje se u njima nalazi.^{12a} On je izjavio da bi osudio Kukuljevića u slučaju da ovaj raspolaže dobrim činovnicima i da ne zna da ih upotrebi kako valja. Osim toga, mislio je da se bolji zamenik neće naći, a i da nema za to direktnog povoda, kao što je bilo »prije dvie godine, naročito iza poznatoga u dvorani događaja«. Ban je istakao da se političko ponašanje Kukuljevića od pre dve godine znatno izmenilo i da novim svojim stavom zaslužuje pohvalu, jer nastoji da se u zemlji stvori »stranka umerenih muževa« koja želi sporazum sa vladom.¹³

¹² Josip Horvat, Ljudevit Gaj, Beograd 1960, 302.3.

^{12a} Jedan od težih problema Hrvatske u šezdesetim godinama, koji je proisticao iz opšte privredne zaostalosti zemlje, bio je problem zapošljavanja brojne hrvatske inteligencije. Čitava borba oko rešenja državnopravnog pitanja tj. opredeljenja za Beč ili Peštu, za veći deo poluobrazovanih i obrazovanih elemenata iz Hrvatske, koji su reflektirali na različite činovničke položaje a smatrali da u konkretnim uslovima opšte ekonomske zaostalosti njihova zemlja nije u stanju sama da im obezbedi redovne i dobre plate, predstavljala je borbu da se Hrvatska veže za onu stranu koja će moći da im obezbedi solidnu egzistenciju.

Pokret protiv »Švaba« i »Kranjaca«, koji je slomom Bachova apsolutizma dobio široke razmere i doveo do njihovog proterivanja, imao je karakter borbe egzistencijalno ugrožene hrvatske inteligencije protiv došljaka, koji su zauzimali njihove činovničke položaje.

Proterivanjem stranaca problem zapošljavanja nije bio rešen. Dobili su uhljebljenje samo oni koji su pristajali uz vladajuću stranku. Svi ostali, koji su pripadali opozicionim strankama, bili su gotovo redovno bez službe. Zapošljavanje nije vršeno prema stepenu obrazovanosti i prema sposobnostima, već prema političkoj pripadnosti. Problem slabe administracije u županijama proisticao je iz takvog principa zapošljavanja, pa je prilikom raspravljanja o tom problemu, pravdajući Kukuljevića, Šokčević pisao Mažuraniću: »Istina je, da bi se u kolu tako zvanih opozicionalacah našlo i to po gdiekoje samo lice, koje bi, što se sposobnosti tiče, bolje od sadašnjega kojega činovnika županijskoga obavljalo dotičnu službu, nego čini mi se da bi bilo neshodno dapače u sadašnjih okolnostih nemudro posizati u tu stranu...« (*Sveučilišna knjižnica u Zagrebu*, Javna djelatnost Ivana Mažuranića R. 5850/IV, br. 52.)

¹³ Isto.

Kukuljević je doznao da Mažuranić želi da ga smeni pa se o tome interesovao kod savetnika dvorske kancelarije, Ognjeslava Utješenovića-Ostrožinskog, koji mu je bio kum. Utješenović mu je pisao da vesti o smenjivanju nisu istinite i da ne treba da se plaši neprilika, pogotovo ne onda ako odgovori »zadaći« koja mu je bila namenjena. »To je uprav misao našega glavar-a«,¹⁴ piše Utješenović i ističe: »u ostalom ja ovdi nijesam nikada ništa čuo o kakvom velikom nezadovoljstvu s tobom, na odlučnom miestu, a što tko oko plota merda i govori, to ne spada amo.«¹⁵ U ovom, kao i u drugim pismima Utješenović ga upućuje šta i kako da radi, da bi se učvrstio na položaju velikog župana, pa između ostalog piše: »Čujem da si i Ti, kao i svi drugi Tvoji drugovi, još jesenas dobio nieki nalog od ovuda,¹⁶ da nastojiš stvoriti niekakovu stranku na koju se vlada osloniti može u pravednom očekivanju svome, pa da od Tvoje strane još nije glasa, kako si uspio? Učinit ćeš dakle verlo dobro, ako nastojiš čim prije zadovoljiti tom nalogu, i o tom bar nešto izviestnoga ovamo prijaviti. Zaista je skrajnje vrieme, da se saznade pri čem je vlada u Hervatskoj, i može li se na koga osloniti. Naš glavar mi je nešto napomenuo, da bi on na miestu velikih županah nastojao među narod izlaziti bez velike halabuke, bez reprezentacije, nego sasvim, kao u privatnih pohodih ove i one okolice, ove i one osobe, a kod te prilike da bi se porazumio s ljudmi o tom šta treba.«¹⁷ U pismu iz decembra 1864. Utješenović ga savetuje da izveštaj o svom poslovanju u županiji i o budućem radu, šalje na samog Mažuranića.¹⁸

Držeći se Utješenovićevih uputstava Kukuljević se ponovo učvrstio na položaju velikog župana, tako da mu je njegov savetodavac u januaru 1865. mogao pisati: »Tvoje akcije skaču i ja koliko mogu doprinosim tomu.«¹⁹

Našavši se u dva maha na rubu političkog kraha, a pritisnut ozbiljnim namerama Mažuranića da ga liši časti velikog župana i znatnih prihoda koji otuda dolaze, Kukuljević je prestao politički da se koleba i postao je ne samo odlučni pristalica, već i jedan od najistaknutijih članova samostalne stranke. Svom žestinom upustio se u stranačke borbe i u »Domobranu«, organu Samostalne stranke, naročito se okomio na unioniste.

Kada je u 185. broju tog lista napao političare iz Varaždina, koji su se zalagali za savez sa Ugarskom, stekao je među njima ogorčene protivnike, spremne i na fizički obračun. Njegovog rođaka, Ladislava Kukuljevića, uvredilo je što Ivan unioniste naziva mađaronima i što unionističku politiku proglašava ubistvenom. On mu je u jednom pismu prebacio da je bio špijun bana Jelačića i Coroninija, da je 1861. širio revolucionarne letke i govorio protiv cara. Tražio je da sve pisanje u »Domobranu« opozove i da u buduće

¹⁴ Kancelara I. Mažuranića.

¹⁵ AGV, korespondencija I. Kukuljevića, pismo O. Utješenovića od 13. IV 1864, br. 1201.

¹⁶ Iz Beča.

¹⁷ AGV, korespondencija I. Kukuljevića br. 1201.

¹⁸ Isto, pismo O. Utješenovića od 8. XII 1864, br. 1202.

¹⁹ Isto, pismo od 10. I 1865, br. 1203.

ne piše protiv Varaždinske županije, a ako to učini, zapretio je da će čitav njegov život, koji će ga kompromitovati, izneti pred javnost.²⁰

Ravno tri godine posle dvoboja zbog valcera, februara 1865. Kukuljeviću je zapretila opasnost novog dvoboja. Stranački sukobi bili su se toliko razbuktali, da neki temperamentniji političari u Hrvatskoj nisu nalazili pravdu drugim putem nego dvobojem. Kukuljevićevo pisanje u »Domobranu« naročito je pogodilo njegovog bivšeg saborca, ilirca, Petra Horvata, koji je u šezdesetim godinama bio strastveni pristalica Unionističke stranke. U početku februara 1865. on je predložio političkom istomišljeniku Mirku Bogoviću da zajedno s Dolovčakom pozovu Kukuljevića na dvoboj, ako ne pristane da opozove ono što je napisao, a »što sam priznati mora da je gola, zlobna laž«. Ako Kukuljević prihvati izazov, piše on Bogoviću, »bio bi ja prvi na redu, pak kad bi tako kocka pala, rado bi umro za domovinu, svoje uvjerenje i istinu... Želim da se rok od 14 danah postavi, za da se mogu malko u mačevanju uviežbati, kad bi se Ivan za ovo oružje izjavio, jer mi sablja preko 26 godinah nebiaše u ruci, ako bi se pako Ivan odlučio na pištolje, tad bi mi isto toliko vremena trebalo da uredim zemaljske poslove, te se pripravim za put«.²¹ Ako Kukuljević ne pristane na dvoboj, niti na opozivanje članka, Horvat je predlagao da ga napadnu u novinama kao lažljivca i hulju, »što bi mu eo ipso vrat slomilo«.²²

Osnovni razlog zbog kojeg se odlučio na dvoboj, Horvat je pravdao time što je već više puta čitao »razdražujuće članke« potpisane sa I. (Ivan) i što ne veruje da bi Kukuljeviću mogao »na drugi način začepiti usta«, a misli da je to neophodno učiniti, jer svojim pisanjem narušava ugled i krnji interese Unionističke stranke. Molio je Bogovića da mu o toj stvari piše na mađarskom, jer — kaže on — »moja žena nesme da zna štogod o tom listu, pak me samo pozovi na dogovor u velevažnih poslovih u Zagrebu, tako ću imati izliku tamo doći«.²³

Premda Kukuljević nije svoje pisanje opozvao, do dvoboja nije došlo. Iz Horvatova pisma od 7. februara 1865. vidi se da se temperamentni Bogović ovom prilikom pokazao trezveniji od svog prijatelja. Odbio je da izađe na dvoboj, a i Horvatu je savetovao da to ne čini. Horvat se s tim složio i napisao Bogoviću sledeće redove: »Glede našega posla sa Ivanom podvrgavam se rado tvom mnenju. Da sam viešt mačevanju preuzeo bi stvar sam te na vlastitu ruku, nu ovako bila bi stvar sa troškovi skopčana, a teško bi se dalo pred mojom suprugom sakriti, te bi moglo imati pri njezinoj bolestljivosti za me hudih i žalostnih posledica još prije nego bi do čina došlo«.²⁴

*

²⁰ Isto, pismo I. Kukuljevića od 15. I 1865, br. 604.

²¹ Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, korespondencija M. Bogovića, R. 4004, pismo P. Horvata od 3. II 1865.

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto, pismo od 7. II 1865.

Nastala kao rezultat mržnje prema Nemcima i prema svemu što je nemačko, u svom neposrednom toku posle večeri od 7. februara, »afera valcera« imala je karakter čisto političke borbe u kojoj su se sukobile Samostalna i Narodno-liberalna stranka. Sukob tih dveju političkih stranaka izvanredna je ilustracija postojećih suprotnosti, produbljenog jaza i mržnje kojom su bile prožete njihove pristalice.

Nepopularnu odluku upravitelja dvorane Frigana i ostalih članova uprave, koji su većinom bili iz redova Samostalne stranke, da pozovu na zabavno veče i nemačke oficire, da se tombola izvikuje na nemačkom i da se svira valcer,²⁵ Narodno-liberalna stranka želela je da iskoristi, da najpre kompromituje rukovodstvo Dvorane, zatim da ga zbaci i da stecište kulturno-zabavnog života Zagreba preuzme u svoje ruke. Veštom i smišljenom taktikom, Liberalna stranka na čelu sa Mrazovićem u tome je, iako samo privremeno, na taj način uspela, što je 31 član Društva dvorane posle izgreda zahtevao saziv glavne skupštine. Pod pritiskom tog zahteva, uprava Dvorane zakazala je skupštinu za 27. februar. Većina prisutnih, iz redova Narodno-liberalne stranke, izrazila je upravi nepoverenje i tražila je njenu ostavku. Kad je došlo na red pitanje načina glasanja o poverenju, usledile su oštre rasprave i sukobi, pa je Frigan odlučio da skupštinu prekine. Međutim, veći deo članova nije hteo da se razide i skupština je nastavila rad, pa je došlo do glasanja pri čemu je 68 članova izabralo novu upravu na čelu sa Mrazovićem kao upravnikom a Dutkovićem, Kriegerom, Jakićem, Ferićem, Samom, Weissom, Kušlanom i Zoričićem kao odbornicima.

Na takav ishod skupštine Frigan i još deset drugih članova uložili su žalbu Namesničkom veću,²⁶ koje je, braneći interese »dvoranaša«, poništilo izbor i donelo odluku da se rehabilituje stara uprava.²⁷ Akt o rehabilitaciji Dvorska kancelarija je potvrdila 27. juna, a odluku nove uprave da se izbace

²⁵ Do prvog nesporazuma između Društva narodne dvorane i oficira došlo je u martu i aprilu 1861, kad su skidani natpisi sa nemačkim jezikom i carskim orlovima, usled čega je došlo do sukoba zagrebačkog stanovništva sa vojnicima. Oficiri zagrebačke posade tražili su u to vreme od Društva da im za posebnu zabavu ustupi dvoranu. Zbog solidarnosti sa postojećim pokretom protiv Nemaca, Društvo nije dalo oficirima dvoranu, a to je obrazložilo time što se plaši da zbog postojećih sukoba između civila i vojnika i na zabavi može doći do izgreda. Posle toga su svi oficiri istupili iz Društva i nisu mu prišli ni onda kad se posada promenila.

Da bi nekako došlo do pomirenja, Društvo je rešilo da učini neke ustupke, pa je nekoliko članova istupilo iz uprave. Društvo nije bilo spremno na dalje žrtve jer je smatralo da će se to tumačiti kao poniženje. Da ne bi došlo do poniženja, na redovnoj godišnjoj skupštini od 24. novembra 1861. nova uprava, na čelu sa Friganom, odlučila je da »nikakovi korak učiniti ne smije, koji bi priveo k tomu, da istupivše iz Dvorane vojničvo natrag pristupi ter da ravnateljstvo time ili klanjanjem ili inim kojim načinom u tom pogledu nikakvi korak ne učini, koji bi ugled društva Dvorane i dostojanstvo zavoda povrijedio...« Uprkos ovoj odluci, Frigan i nova uprava pozvali su oficire januara 1862. i već na prvoj zabavi pokušali »da društvu narine tuđi već dulje vremena zapušteni ples i tuđi jezik«. (*DAZ, spisi Namesničkog veća 1862*, sv. 16, K. 139, br. 9151, prilozi br. 3646 i 5445.)

²⁶ Isto, prilog br. 330.

²⁷ Isto, br. 3646.

tri člana Društva²⁸ nije odobrila. Posle toga, Namesničko veće je naredilo da se rehabilitovanoj upravi povрати vlast.²⁹

Posle tih odluka nova uprava zakazala je za 13. april glavnu skupštinu, sa koje je Namesničkom veću upućena molba da se u rešavanju problema drži zakona i »da se ne nameće za cenzora«. U molbi je detaljno iznet čitav tok događaja koji je prethodio danu izgređa, bacana je sva krivica na staru upravu, a skidana odgovornost sa nove.³⁰

U međuvremenu štampa je donosila polemičke članke u vezi sa problemom Dvorane i » aferom valcera«. Što se rešenje problema duže otezalo, o njemu se sve više pisalo, i to tako strastveno i temperamentno, a često i u uvredljivom tonu, da su u sukob bili uvučeni i oni koji su u početku bili samo pasivni posmatrači. Tako je novinski članak objavljen u »Pozoru« od 4. septembra³¹ uvredio Mirka Bogovića, pa je on već sutradan uredniku tog lista napisao sledeće redove: »U jučerašnjem Pozoru (br. 203), što mi istom danas dopade rukuh, ima jedan članak gde anonimni neki pisac mene radi moga izstupa iz ovogradskega zastupništva nemilice napada, vređajući čest moju bezobzirno, budući pako ja uvrede takove — običnoj polemiki sasvim protivne, očito tendenciozne — mirno podnositi voljan nisam, zato Vas, gospodine uredniče, učtivo molim izvolite mojim prijateljima g. g. kapetanu Sp. Dimitroviću i vlastelinu Alb. Feriću ime anonimnog tog napadača priobćiti, da od istoga običnu u takvom slučaju zadovoljštinu zahtevati mogu.«³²

Nismo bili u stanju da utvrdimo da li se taj dvoboj i dogodio, jer upr- najbolje obavešten ko je bio pisac uvredljivog članka i kako je primljen Bogoviće izazov. O tome je 13. septembra pisao Račkom: »Možda se sjećate onoga članka u Pozoru pod Zagrebom, što govori proti izstupljanju zagrebačkih zastupnikah u magistratu i članakah iz narodne Dvorane. Ono je pisao Mrazović najviše proti Bogoviću i zato ga Bogović izazvao na dvoboj, a Mra-

²⁸ Iz društva su isključeni Frigan, Havliček i Suvich; isto, br. 9151, prilog br. 6610.

²⁹ Isto, br. 9151.

³⁰ Isto, prilog br. 5445.

³¹ Članak koji je Bogovića uvredio, glasi, uz znatna skraćenja: »... Nam se samo to na žao daje, što kako čujemo, mnogi članovi ovu razpru među društvom i među ravnateljstvom od 24. studenoga 1861. uzeše za povod, da svoje prineske uzkrate, a drugi opet zato, jer bi se neobljubljeno ravnateljstvo rehabilitirati imalo, iz društva izstupe.

Mi ovaj postupak nemožemo odobriti, kao ni onaj nekijh zastupnikah grada Zagreba, koji se odrekoše prava dužnostih zastupničkih, povjerenjem građanah na njih prenešenih i njimi preuzetih, pak samo zato, što su vršec ih naišli na nieke tegobe i što ih nemogu bez borbe i protivštinah obavljati.

Bez borbe neima pobjede, a kamo li slave. — Tko se misli proslaviti već time, što je borilište ostavio, taj spada u zečevu vojsku; nu od našega naroda, koji se naučio svaki slobodan duh, svaku grudu zemlje tek ljutom borbom izvojevati, — od našega naroda, koji pjeva: »Mi stojimo stalno čvrsto kano klisurine«, od toga naroda neima slave za takve junake«...

»... Tko za pravednu stvar vojuje pak ga ta čista sviest vodi, taj neuzmica kao prosti plaćenik, neimajući nikakove više ideje i kojega samo plaća i disciplina drži, da nebac i puške za plot... « (Pozor od 4. IX 1862, br. 203.)

³² AJAZiU, korespondencija Bogovića, pismo od 5. IX 1862, XV₃/I₂₁.

zović, čujte njegovu ludoriju, taj izazov prihvatio. I sva je prilika, da će tu razpru pištolji odlučiti. Sav se Zagreb radi toga uzrujavao.»³³

Nismo bili u stanju da utvrdimo da li se taj dvoboj i dogodio, jer usprkos detaljnom i višegodišnjem istraživanju i naših i stranih arhiva iz ovog perioda nismo o tome našli nikakvih tragova, pa smo zato skloni zaključku da do njega nije došlo. No, bez obzira na to, i takav kakav je, ovaj detalj dovoljno jasno ilustruje dramatiku zatrovanih političkih odnosa i ličnih zadjevica i suprotnosti.

Uzbuđenost i zategnutost u odnosima, koja je nastala posle 7. februara, nije popuštala. Obe strane bile su uporne i svesne da je borba oko Dvorane borba o politički prestiž. Treća strana, tj. pristalice Unionističke stranke koje su se na samom početku smejale i uživale zbog trvenja svojih suparnica, u drugoj fazi borbe očekivala je pogodan momenat da za sebe izvuče neke koristi.

Snabdeven pozitivnim odlukama najviših organa Hrvatske, Frigan je pokušao da ih ostvari. Blagovremeno je uputio Mrazoviću poziv da 19. avgusta u 10 časova dođe u prostorije Dvorane i da mu preda sve spise, novac, račune i ostale stvari koje pripadaju društvu. U zakazano vreme Mrazović se nije pojavio i kad se Frigan posle toga požalio Namesničkom veću, ono mu je odgovorilo da se njegovom »razsudeњу ostavlja izbor najshodnijeg načina, kojim da se opet umijestite u ravnateljstvo, primietnuv samo, za slučaj stavljenih Vam fizičkih i pozitivnih zapriekah, (da) lokalno redarstvo Vam na raspolaganje stoji, za ovakove odstraniti.«³⁴

Dobivši moralnu i fizičku potporu Namesničkog veća, Frigan je za 16. septembar zakazao Mrazoviću novi sastanak. Međutim, Mrazović se ni tada nije pojavio, pa je Frigan, u prisustvu javnog beležnika i gradskog kapetana, a uz pomoć jednog bravara, ušao u prostorije društva. Opet ga je čekalo neprijatno iznenađenje. Kasa je bila prazna, a svi spisi, zajedno sa zapisnicima sednica, po njegovoj tvrdnji, odneti su od strane odbornika Jakića i Kriegera.³⁵ Posle takvih zapreka, Namesničko veće je naredilo gradskom sudiji Adolfu Matošiću da u roku od 8 dana izvrši rehabilitaciju stare uprave i primopredaju stvari. Još pre ove naredbe, nova uprava na čelu sa Mrazovićem učinila je zadnji, neuspeli, pokušaj da Dvoranu zadrži u svojim rukama. U Pozoru od 4. septembra zakazala je skupštinu za 23. novembar. Namesničko veće zabranilo je njeno održavanje, a već 7. oktobra sudija Matošić izvršio je rehabilitaciju stare uprave i suspendovao onu od 27. februara.³⁶ Novac i spisi društva vraćeni su staroj upravi tek 26. novembra.³⁷

Ubrzo posle toga, prostorije u kojima se Društvo narodne dvorane nalazilo bile su ovome otkazane. Friganovi »dvoranaši« ponovo su dobili upravu Društva, ali su izgubili prostorije, a tim i mogućnost opstanka. Takav finale jednogodišnje borbe, koja je imala politički karakter, bez sumnje je delo Mrazovića i njegovih jednomišljenika. U tom momentu i u takvoj situaciji, istaknuti unionist grof Kulmer podneo je molbu Namesničkom veću da odobri

³³ Isto, korespondencija Franje Račkog, pismo J. Miškatočića od 13. IX 1862.

³⁴ DAZ, spisi Namesničkog veća 1862, sv. 16, K. 139, br. 3646, prilog br. 11700.

³⁵ Isto, prilog br. 13508.

³⁶ Isto, prilog br. 14528.

³⁷ Isto, prilog br. 17392.

formiranje novog društva pod imenom »Dvorana«. U molbi je navedeno da će novom društvu »biti svrha čitanje novinah i časopisah, zatim zabava u obće uz nezabranjene igre, sa izključenjem svrhe političke«. Od 1. januara 1863. novo društvo uzelo je u najam stare prostòrije.³⁸

Teško je oceniti da li je ovo bila samostalna akcija unionista, koji su želeli da iskoriste sukob svojih protivnika, ili je Mrazovičeva grupa, ne mogavši sama da se bori protiv »dvoranaša«, nastojala da produži borbu u saradnji sa unionistima. Bez obzira na to ko se krio iza te akcije, Namesničko veće ju je osujetilo, jer nije izdalo dozvolu. Posle toga nije preostalo drugo nego da se odustane od osnivanja novog društva, čime je »afera valcera« bila najzad okončana.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.